

Collocatie en verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden

Piet Lenders heeft gelijk: Goswin de Fierlant en Jean Jacques Philippe Vilain XIII hebben, respectievelijk in 1773 en in 1775, wel degelijk aandacht geschonken aan het fenomeen van de collocatie, dit is de opsluiting van een persoon wegens 'krankzinnigheid' of '*quaed gedragh*' op verzoek van familieleden (soms ook van voogden of armmeesters)¹. We zijn hem dankbaar voor deze rechtzetting². Naar aanleiding van zijn 'Nota' wensen we evenwel enkele punten te verduidelijken.

Als we hem goed begrijpen, verwijt Lenders ons dat we 'progressistische' ambtenaren of politici zoals Fierlant en Vilain XIII geen recht hebben doen wedervaren: 'De Zuidelijke Nederlanden waren - althans in een bepaald gedeelte van de leidende standen - moderner en menselijker dan men geredelijk aanneemt', zo concludeert hij. We hebben dat nooit in twijfel getrokken, wel integendeel!

In de laatste twee hoofdstukken van ons boek hebben we zeer nadrukkelijk gewezen op de vernieuwende bijdragen die verlichte geesten uit de hogere kringen in de jaren zestig en zeventig van de achttiende eeuw leverden op het gebied van strafrecht en gevangeniswezen: Vilain XIII zette een stap voorwaarts door de opvoeding en verbetering van de gedetineerden centraal te stellen (p. 158); gevolmachtigd minister Karl von Cobenzl was sterk beïnvloed door de publikaties van Cesare Beccaria en trachtte diens ideeën over berechtingspraktijken toe te passen (p. 159); Fierlant was van oordeel dat niemand in een correctiehuis opgesloten mocht worden tenzij de betrokkene op een rechtmatige manier was veroordeeld, en hij schonk bijzondere aandacht aan het

---

1 P. LENDERS, Nota betreffende de collocatie op verzoek in het achttiende-eeuwse graafschap Vlaanderen, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XLVIII, pp. 193-196 De auteur schrijft C. LIS en H. SOLY, *Te gek om los te lopen? Collocatie in de 18de eeuw*, Turnhout, 1990, p. 237, evenwel ten onrechte de volgende uitspraak toe: "Dit soort collocatie kreeg geen aandacht in België". In feite staat er: "De collocatie tijdens het Ancien Regime heeft tot nog toe weinig aandacht van de Belgische historici gekregen", wat naar onze mening de waarheid geen geweld aandoet.

2 In de herziene, Engelse uitgave *Disordered Lives: Eighteenth-Century Families and Their Unruly Relatives*, Cambridge, Polity Press, 1995 (ter perse), hebben we onze 'al te apodictische uitspraak' genuanceerd.

vraagstuk van de preventieve hechtenis (pp. 160-162); aan de basis van het regime in de nieuwe penitentiaire inrichtingen te Gent en te Vilvoorde lag het geloof in de perfectibiliteit van de mens, wat concreet betekende dat het disciplinaire project niet op bestraffing was gericht, maar op reëducatie en reïntegratie, en dat de termijn van de hechtenis volgens Fierlant in verhouding tot het misdrijf of het wangedrag behoorde te staan (pp. 203-208). We hebben bovendien onderlijnd dat het niet bij een stroom van woorden bleef, zoals onder meer blijkt uit de ordonnantie van 10 oktober 1774, die stipuleerde dat de bevoegde rechters aan het verblijf in een 'verbeterhuis' voortaan een welbepaalde termijn dienden te verbinden en dat alleen zij gemachtigd waren om een collocatie te verlengen, waarbij zij behoorden te onderzoeken of het gedrag van de opgeslotene zulks wettigde (p. 177). Deze ordonnantie is veel belangrijker dan die van 18 februari 1773 (aangehaald door Lenders), omdat zij voor het hele grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden gold, terwijl die van het voorgaande jaar alleen op het provinciaal correctiehuis te Gent betrekking had.

De uitspraken van Fierlant en Vilain XIII betreffende de collocatie mogen ongetwijfeld als kritische geluiden of, zo men wil, als 'proteststemmen' worden bestempeld. De teksten die Lenders citeert, laten er evenwel geen twijfel over bestaan dat beiden uitsluitend bekommerd waren om de mogelijke misbruiken waartoe de collocatiepraktijk aanleiding kon geven, in het bijzonder de bereidheid van de (stedelijke) magistraten om de duur van de opsluiting te laten afhangen van de graad van 'beterschap', wat uiteraard het risico inhield dat de ongewenste persoon in het vergeetboek geraakte. Als jurist wees Fierlant deze praktijk radicaal af, omdat zij erop neerkwam dat de supplianten het recht in eigen handen namen. Als verlicht denker kon hij zo'n handelwijze evenmin accepteren, want een onrechtmatige hechtenis was onverenigbaar met '*la liberté du citoyen*' (p. 161). Vilain XIII tekende daartegen eveneens protest aan, zoals Lenders terecht aanstipt. Het dient evenwel te worden opgemerkt dat zijn 'gloeiende aanklacht' niet tegen de collocatie als zodanig was gericht, maar tegen de opsluiting voor onbepaalde duur: het was dit misbruik dat hij als '*un abus qui fait honte à la société*' brandmerkte³.

Misbruiken: daar ging het inderdaad om, zowel bij Fierlant als bij Vilain XIII, waarbij zij vooral aan goeie families dachten: eerstgenoemde legde er de nadruk op '[que] *l'incarcération injuste...plonge l'honnête homme dans un abîme d'horreur*' (p. 161) en laatstgenoemde verklaarde dat ouders die hun kinderen in een inrichting lieten wegwijnen

---

3 Het citaat komt uit P. LENDERS, *art.cit.*, p. 194.

COLLOCATIE EN VERLICHTING

dit zeer vaak deden '*pour jouir de leurs biens*'⁴. In dat opzicht verschilden hun opvattingen niet van die van verlichte ambtenaren en (gezagsgetrouwe) politici in andere Westeuropese landen aan het eind van het Ancien Régime. Zo voerden de Franse ministers Malesherbes, Amelot en Breteuil in de jaren zeventig en tachtig talrijke hervormingen door die tot doel hadden goeode families te verhinderen misbruik te maken van de '*lettres de cachet*'. Net zo min als Fierlant en Vilain XIII kanten zij zich evenwel tegen het systeem van de opsluiting op verzoek, omdat zij deze praktijk onontbeerlijk achtten ter verdediging van de familie-eer. Alleen overtuigde tegenstanders van het vorstelijk absolutisme zoals Simon Linguet en Honoré de Mirabeau brandmerkten de *lettres de cachet* als manifestaties van pure willekeur en eisten de afschaffing ervan⁵. Fierlant en Vilain XIII hadden geen enkele reden om zulke radicale ideeën toe te juichen. Enerzijds werd de overweldigende meerderheid van de akten van collocatie in de Oostenrijkse Nederlanden niet door of in naam van de vorst ondertekend, laat staan geredigeerd, maar door de schepenenbanken. Anderzijds hadden zij er als leden van vooraanstaande families geen belang bij een procedure te verwerpen die hun standgenoten in staat stelde schandaal te vermijden door een 'onhandelbare persoon' achter slot en grendel te zetten⁶. Wat hen interesseerde, was dat de procedure volgens de regels verliep en dat er controle werd uitgeoefend⁷.

Tot slot: volgens Lenders beschuldigen wij 'de samenleving van het Ancien Régime ervan deze praktijk zonder compassie of protest aan-

---

4 Idem.

5 B.E. STRAYER, *Lettres de cachet and Social Control in the Ancien Régime, 1659-1739*, New York, 1992, pp. XI-XII, 143-144, 146, 149-150.

6 Als raadslid was Fierlant op de hoogte van de talrijke verzoeken om opsluiting die door adellijke families en verwanten van magistraatsleden bij de Geheime Raad werden ingediend en die bijna alle positief werden geadviseerd. Algemeen Rijksarchief Brussel, Geheime Raad, Oostenrijks regime, nrs. 650-654. Over deze en gelijksoortige dossiers bereiden we een studie voor.

7 We blijven erbij dat "hun doelgroepen niets gemeen hadden met de mannen en vrouwen die op verzoek van familieleden werden opgesloten". Fierlant en Vilain XIII waren essentieel bekommerd om de uitbreiding van de bedelarij en de landloperij. Het is niet louter toeval dat zij hun bezwaren tegen vormen van 'willekeurige' opsluiting in 1773 en 1775 formuleerden: in tegenstelling tot de magistraten van de grote Brabantse en Vlaamse steden waren zij er helemaal niet voor te vinden dat personen die geen strafbare feiten gepleegd hadden in een provinciaal correctiehuis zouden worden opgenomen. Voor nadere toelichtingen raadplege men C. LIS en H. SOLY, *Opgepakt of uitgestoten: gevangen in het provinciaal correctiehuis te Vilvoorde, 1779-1784*, in: H. SOLY en R. VERMEIR (eds.), *Beleid en Bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof.dr. M. Baelde*, Gent, 1993, pp. 251-269.

vaard en eraan meegewerkt te hebben'. Dat is een misvatting. Wij beschuldigen niemand. Het doel van ons boek is aan te tonen dat het niet opgaat het collocatiedrama uitsluitend in termen van 'misbruik' en 'willekeur' te definiëren of het in morele categorieën te vertalen, wat vele 'verlichte' geesten gedaan hebben, zowel tijdens het Ancien Régime als in de negentiende eeuw, en wat velen nog altijd geneigd zijn te doen. Let wel: we ontkennen geenszins dat de collocatieprocedure tot misbruiken aanleiding kon (en kan) geven. We hebben daarvan zelf frappante voorbeelden gegeven (pp. 16-17, 62-63, 65, 101, 185). De spectaculaire stijging van het aantal verzoeken om opsluiting ingediend door families uit de lagere sociale groepen naar het einde van het Ancien Régime toe kan evenwel niet als een lawine van misbruiken (in de strikte zin van het woord) worden afgedaan. We betogen dat er een nauw verband bestond tussen processen van maatschappelijke transformatie en verschuivingen in de definities van ontoelaatbaar gedrag, meer bepaald: dat de snelle en diepgaande sociaal-economische, demografische en culturele veranderingen de intolerantiedrempels verhoogden ten aanzien van het 'ongeregeld leven' van huisgenoten, verwanten en buurtbewoners, en dat de meeste verzoeken om opsluiting in dit complexe en *structurele* spanningsveld gesitueerd moeten worden. Met andere woorden: men mag zich niet blind staren op juridische garanties (of medische diagnoses), hoe belangrijk deze ook zijn. Men dient tegelijk aandacht te schenken aan de immense sociale en emotionele problemen die vaak achter een aanvraag tot collocatie schuilgingen. Voor de oorzaken van die problemen hadden de vertegenwoordigers van de Verlichting geen oog. Om nieuwe misverstanden te vermijden: dit is geen beschuldiging, laat staan een morele veroordeling, maar een constatering. De cruciale vraag luidt overigens of de zaken vandaag fundamenteel anders liggen? In het licht van Lenders' conclusie zou men de vraag ook kunnen formuleren als volgt: is de huidige samenleving 'menschelijker' dan die van het Ancien Régime?